

O POWSTANIU ZWIĄZKU PODHALAN

Podhalański ruch regionalny zrodził się pod wpływem działalności przybyszy z zewnątrz¹, co różniło go od innych polskich regionalizmów, rozwijających się na przykład na Kaszubach czy Śląsku, gdzie tamtejsi działacze zdani byli na własne siły². Uprzywilejowana w tej dziedzinie pozycja Podhala, zwłaszcza Skalnego, wynikała z siły przyciągania Tatr. U ich podnóża, w Zakopanem, od lat siedemdziesiątych XIX wieku, gromadziła się bowiem polska elita intelektualna, której przedstawiciele zafascynowani nie tylko górami, ale także tutejszą ludnością, wyczuleni na jej potrzeby reagowali: tworząc programy ideowe (np. witkiewiczowski styl zakopiański w architekturze i zdobnictwie), organizując się (Towarzystwo Tatrzańskie – 1873), powołując instytucje kulturalne i oświatowe (m.in. Muzeum Tatrzańskie – 1888, Szkołę Przemysłu Drzewnego – 1876, Szkołę Koronarską – 1883), wydając prasę („Listy Gości” – od 1888, „Zakopane” – od 1891). Powstały też liczne, inspirowane Tatrami oraz góralszczyzną, utwory literackie (niektóre pisane gwarą podhalańską), muzyczne, dzieła plastyczne, dokumentacyjne i naukowe, a także przedsięwzięcia gospodarcze. W efekcie ich działalności kultura górali tatrzańskich została poznana, jak żaden inny folklor ziem polskich. Była to jednak działalność nie sformalizowana i lokalna, gdyż ograniczała się głównie do Zakopanego. Dała ona jednak drogowskaz pierwszemu pokoleniu inteligencji podhalańskiej, które od początku XX wieku kontynuowało zainicjowaną przez „odkrywców Zakopanego” pracę nad szerzeniem idei regionalnej na Podhalu³.

Pierwsze ramy organizacyjne podhalański ruch regionalny uzyskał na początku XX wieku, za sprawą konstruktywnych działaczy pierwszego pokolenia inteligencji podhalańskiej, w osobach Władysława Orkana, Wojciecha Brzegi, Feliksa Gwiźdźda, Zygmunta Lubertowicza, Andrzeja Galicy i Jakuba Zachemskiego. W 1904 roku powstała

---

¹ Należeli do nich m.in. Tytus Chałubiński, Stanisław Witkiewicz, Włodzimierz Matlakowski, Bronisława i Kazimierz Dłuscy.

² E. Chudziński, *Ideologia regionalna Władysława Orkana*, „Małopolska”, 2001, t. III, s. 27.

³ J. M. Roszkowski, *Rola Władysława Orkana w tworzeniu zasad regionalizmu podhalańskiego*, [w:] *Orkan czytany dzisiaj*, pod red. M. Małejowej, W. Kudyby i A. Mlekođaj, Nowy Targ 2003.

pierwsza statutowa organizacja regionalna pod nazwą Związek Górali⁴. W ramach Związku Górali w sierpniu 1906 roku rozpoczęła działalność Akademicka Sekcja Podhalań⁵. Związek Górali nie objął jednak swym zasięgiem całego Podhala, ograniczając swą działalność jedynie do Zakopanego i jego najbliższych okolic. Również program jego działania był wąski. Stał się on jednak fundamentem pod budowę programu regionalizmu podhalańskiego. Przedstawiał się on następująco:

- a) szerzenie oświaty, wstrzemięźliwości, zamiłowania do uprawy roli, ogrodnictwa, pszczelarstwa,
- b) staranie się o rozwój stylu zakopiańskiego i szerzenie zamiłowania do stroju góralskiego,
- c) popieranie przemysłu krajowego.

Do osiągnięcia powyższych celów służyły następujące środki:

- utrzymanie w odpowiednim lokalu czasopism politycznych, literackich i naukowych,
- utrzymanie bibliotek,
- odczyty i wykłady popularne, produkcje muzykalne i deklamacyjne,
- teatry amatorskie i inne zabawy towarzyskie,
- wycieczki wspólne⁶.

Dopiero jednak zjazdy Podhalań, odegrały istotną rolę w rozwoju regionalizmu podhalańskiego i dały początek organizacyjnemu scaleniu ruchu podhalańskiego. Były one corocznymi wakacyjnymi spotkaniami podhalańskiej inteligencji zamieszkującej poza Podhalem z miejscową inteligencją oraz nieliczną grupą „świątłych” chłopów. Objęły swoim programem całe Podhale⁷ i skupiły w swych szeregach znaczną grupę inteligencji i ludu tego obszaru. Pierwszy zjazd odbył się w Zakopanem w sierpniu 1911 roku, drugi w Nowym Targu w 1912 roku, trzeci w Czarnym Dunajcu w 1913 roku i czwarty w 1919 roku po raz kolejny w Nowym Targu⁸. Ponadto w 1913 roku zostały zorganizowane dwa

⁴ Spośród wymienionych wyżej osób, wśród założycieli tego towarzystwa był jedynie W. Brzega. *Protokół z zebrania założycielskiego towarzystwa Związek Górali pod opieką Andrzeja Boboli*, zbiory prywatne W. Obrochty; W. W n u k, *Ruch regionalny*, [w:] *Zakopane. Czterysta lat dziejów*, pod red. R. D u t k o w e j, t. 1, Kraków 1991, s.713; „Przegląd Zakopiański”, 1905, nr 8, s. 1–2.

⁵ *Protokół z zebrania założycielskiego Akademickiej Sekcji Podhalań, odbytego w dniu 19 sierpnia 1904 roku*, Miejska Biblioteka Publiczna w Zakopanem. Członkami sekcji byli m.in. W. Orkan, J. Jedlicz i A. Stopka.

⁶ *Statut Towarzystwa Związek Górali, pod opieką Błogosławionego Andrzeja Boboli* [1904], Archiwum Związku Podhalań w Kościelisku.

⁷ Obszar Spisza i Orawy został objęty działalnością regionalistów podhalańskich na podstawie uchwały podjętej na II Zjeździe w 1912 roku.

⁸ Szerzej na temat organizacji zjazdów Podhalań: B. K r ó l c z y k, *Pierwsze Zjazdy Podhalań w świetle zachowanych pamiętników i listów* [w:] *Góry i góralszczyzna w dziejach i kulturze pogranicza polsko-słowackiego (Podhale, Spisz, Orawa, Gorce, Pieniny)*, pod red. J. M. R o s z k o w s k i e g o i R. K o w a l s k i e g o, s.77–82.

zjazdu nadzwyczajne z okazji dwóch rocznic: powstania chochołowskiego i uchwalenia Konstytucji 3 Maja⁹.

Od I Zjazdu podhalański ruch regionalny koncentrował się nie w Zakopanem, lecz w Nowym Targu i zasilany był w coraz większej mierze przez absolwentów miejscowego gimnazjum. Jednak właściwi przywódcy ruchu: W. Orkan, A. Zachemski, L. Stopka, ks. F. Machay, A. Galica a okresowo F. Gwiżdż, mieszkali w Krakowie i stamtąd sterowali podhalańskim ruchem regionalnym¹⁰. W miarę upływu czasu, pod Wawelem wykształcił się ośrodek miłośników Podhala. Przewodniczył mu profesor Gimnazjum imienia B. Nowodworskiego i późniejszy przewodniczący (prezes) Związku Podhalań J. Zachemski. Grupa ta od 1913 roku organizowała regularne zebrania. O spotkaniach Podhalań w Krakowie informowała „Gazeta Podhalańska” 7 grudnia 1913 roku:

Dopiero w ostatnich czasach powstała wśród nich chwalebna myśl częstszego schodzenia się i pielęgnowania miłości i spraw podhalańskich. Obecnie zbierają się nasi Podhalań w liczbie kilkudziesięciu w każdą pierwszą sobotę po pierwszym każdego miesiąca. Dotąd odbyły się trzy takie zebrania, a na każdym z nich było coraz więcej uczestników – Podhalań.¹¹

Kolejne zebrania Podhalań w Krakowie odbyły się w 1914 roku: 10 stycznia i 6 czerwca¹². Środowisko to przetrwa do wojny, a następnie po wojnie odrodziło się i odegrało główną rolę w odnowieniu zjazdów i ich przekształceniu w organizację statutową Związek Podhalań.

Przedwojenne zjazdy Podhalań w ruchu regionalnym odgrywały przede wszystkim rolę propagandową¹³. Były one wielkim zlotem¹⁴, który rzucał w Polskę zainteresowanie góralszczyzną, w tym również Spiszem i Orawą. Ponadto spowodowały efekt integracyjny – podkreśliły jedność inteligencji i ludu podhalańskiego na bazie specyfiki kulturowej Podhala.

---

⁹ J. Z b o r o w s k i, *Pisma podhalańskie*, w oprac. J. B e r g h a u z e n a, t. II, Kraków 1972, s. 147; A. Z a c h e m s k i, *Ruch podhalański*, Warszawa 1930, s. 5–11; W. W n u k, *Podhalański ruch regionalny*, Kraków 1993, s. 14–29.

¹⁰ W. W n u k, *Historia podhalańskiego ruchu regionalnego*, „Podhalanka”, 1981, nr 1 (6).

¹¹ „Gazeta Podhalańska”, 1913, nr 50, s. 7.

¹² „Gazeta Podhalańska”, 1914, nr 3, s. 9; T. P u d z i s z, *80 lat działalności Podhalań w Krakowie*, „Podhalanka”, 1987, nr 1 (15), s. 13.

¹³ J. Z b o r o w s k i, A. Z a c h e m s k i, *Ruch podhalański* [recenzja], „Wierchy”. R. 8: 1930, s. 212 i 219.

¹⁴ W I Zjeździe Podhalań wzięło udział ok. 50 osób (głównie inteligentów), w II-gim ok. 150, III-ci nie był aż „tak liczny jak Zjazd drugi” (po raz pierwszy wzięty w nim udział inteligentki-góralki). Muzeum Tatrzańskie, Zakopane dalej: MT-ZA, sygn. AR/NO/56, „Materiały dotyczące I, II i III Zjazdu Podhalań”; *Mowa F. Gwiżdża na III Zjazd Podhalań*, [w:] *Kalendarz Podhalański na rok 1914*, Nowy Targ 1913; W. W n u k, *Ku Tatrom*, Warszawa 1970, s. 105.

Najznakomitsza rozprawa o podhalanizmie – pisał J. Zborowski – nie działałaby na pewno tyle, ile bezpośrednie zetknięcie się górali z góralami i górali z Podhalem.¹⁵ Również były one gromadną sankcją tego, co wykonywały jednostki.

Ponadto zjazdy Podhalan były tą kuźnią, w której rozpowszechniały się regionalne hasła, składające się na ideologię podhalańskiego ruchu regionalnego, a tym samym tworzące podwaliny programowe dla przyszłej organizacji Związków Podhalan. Głównym twórcą podstaw ideologii regionalizmu podhalańskiego, czyli inaczej mówiąc – podhalanizmu – był Władysław Orkan, który program ten tworzył w latach 1912–1914 oraz po I wojnie światowej i swoimi przemysleniami dzielił się z uczestnikami zjazdów¹⁶. W swych wskazaniach dla rodzącego się ruchu postawił następujące zadania:

[...]jednoczenie całej góralszczyzny polskiej pod jednym hasłem Podhala, obrona odrębnej swojszczyzny przed zalewem obcych rzeczy, rozwijanie tradycyjnej kultury w coraz wyższe formy oraz podniesienie pięknej, ale ubogiej ziemi na zaniedbanym całym polu ekonomicznym.¹⁷

Powyższe ogólne wskazania Orkana zjazdy konkretyzowały w postaci uchwał – szczególnie dotyczących zagadnień społeczno-gospodarczych – oraz próbowały wprowadzić je w życie.

W orkanowskiej doktrynie regionalistycznej znalazły się również hasła niepodległościowe i narodowe, co czyniło z podhalanizmu ważny czynnik uświadamiania narodowego i czynu niepodległościowego. Pierwsze z nich przejawiało się w czynnym udziale głównych działaczy podhalańskich w tworzeniu Drużyn Podhalańskich¹⁸. Natomiast narodowy charakter regionalizmu podhalańskiego został najpełniej wyrażony w tzw. sprawie spisko-orawskiej.

Akcja spisko-orawska polegała na przyjeździe z pomocą zamieszkującym Górne Węgry – a zwłaszcza Spisz, Orawę i Czadeckie – polskim góralom, którzy zatracali swoją odrębność etniczną, a nawet częściowo już zaczęli się utożsamiać z narodowością węgierską lub słowacką¹⁹. Ten ciągle postępujący proces wynaradawiania wymagał natychmiastowego podjęcia wszelkich możliwych działań, by zapobiec powstaniu

¹⁵ J. Z b o r o w s k i, *A. Zacheński ...*, s. 219.

¹⁶ Program regionalizmu podhalańskiego znajduje się we *Wskazaniach* W. O r k a n a. Stanowią one zbiór artykułów, przemówień i wierszy o podhalanizmie.

¹⁷ J. Z b o r o w s k i, *Pisma...*, s. 147.

¹⁸ Tj. oddziałów paramilitarnych. III Zjazd Podhalan objął kierownictwo nad powstałym 4 maja 1913 roku Związkiem Drużyn Podhalańskich. Związek ten miał na celu przygotowanie podhalańskiego pogotowia zbrojnego na wypadek wojny. Czołowi działacze ruchu podhalańskiego: W. Orkan, A. Galica, F. Gwiżdż i J. Zacheński zorganizowali je jako formacje pomocnicze lub werbunkowe dla „Strzelca”, a potem Legionów. W. W n u k, *Moje Podhale*, Warszawa 1968, s. 65.

¹⁹ Akcja budzenia polskiej świadomości narodowej wśród górnówęgierskiej ludności podjęta została już pod koniec XIX wieku przez poszczególne osoby działające w pojedynkę. Byli to przede wszystkim: Jerzy Teisseyre, Jan Bednarski i Wacław Naake-Nakęski. F. M a c h a y, *Moja droga do Polski. Pamiętnik*, Kraków 1992, s. 11–35.

nieodwracalnych w tej dziedzinie zmian. Do zajęcia się tym problemem obligowała podhalańskich działaczy nie tylko solidarność narodowa z tamtejszymi rodakami, czy bezpośrednio z nimi sąsiedztwo, ale także etnograficzna wspólnota, a często nawet i związki rodzinne²⁰. Na II Zjeździe Podhalań do akcji budzielskiej zgłosił swój akces podhalański ruch regionalny²¹. Dla prowadzenia tej akcji II Zjazd Podhalań podjął uchwałę²² o wydawaniu pisma „Gazeta Podhalańska”²³. Gazeta ta stała się organem całego Podhala i głównym nośnikiem idei regionalnej.

Większość zadań stawianych na sejmikach podhalańskich „luźna” organizacja zjazdów Podhalań nie była w stanie wprowadzić ich w życie²⁴. Główną przyczyną tego stanu rzeczy był brak egzekutywy umożliwiającej wykonanie choć pewnej ilości tego, co uchwałyły zjazdy. Ponadto komitety wykonawcze²⁵, które odpowiadały za realizację uchwał zjazdowych nie wykazywały siły twórczej. Drugim powodem niewydolności zjazdów Podhalań był nadmiar uchwał i projektów, płynących wprawdzie z gorącego serca, ale nie liczących się z realnymi możliwościami lub całkiem naiwnych, tak samo łatwo rzucanych, jak i zapomnianych. Wynikało to z trzeciego faktu, jakim była przypadkowość zebrań, tzw. zjazdów inteligentów, w ogromnej większości żyjących poza Podhalem i oderwanych tym samym od ziemi ojczystej. Nad całością zaś górował brak organizacyjnych ram, określonego, świadomego celów programu dla regionalnej działalności, skryształowania stosunku zjazdów do istniejących na góralszczyźnie organizacji i stowarzyszeń oraz brak umiaru w zakreślaniu sobie granic pracy bo sięgających całego Podkarpacia²⁶. W tych

²⁰ J. M. R o s z k o w s k i, *Rola Władysława Orkana...*

²¹ *Obrady sekcji oświatowej na II Zjeździe Podhalań w N. Targu w d. 3 i 4 sierpnia 1912 r.*, MT-ZA, sygn. AR/NO/56, „Materiały dotyczące I, II i III Zjazdu Podhalań”.

²² Była to tylko teoretyczna uchwała, gdyż już przed zjazdem sprawa wydawania gazety była przesądzona. Postanowił ją założyć czołowy działacz spisko-orawski, dr Jan Bednarski, który przekonał do powyższego projektu „sztab podhalański”, skupiony wokół komitetów wykonawczych. J. Z b o r o w s k i, *A. Zachemski...*, s.211–212.

²³ W tym celu została utworzona Podhalańska Spółka Wydawnicza. Ostatecznie jednak o materialnym bycie pisma zadecydowały nie tyle udziały członków Spółki, co subwencje Towarzystwa Szkoły Ludowej, nowotarskiej Rady Gminnej i Rady Powiatowej oraz kas oszczędnościowo-pożyczkowych z terenu Podhala. *List J. Zborowskiego do ks. H. Weryńskiego, Nowy Targ 6 VI 1918*, MT-ZA, sygn. AR/NO/385/1, k. 197–201.

²⁴ J. Z b o r o w s k i, *A. Zachemski...*, s.218.

²⁵ Wraz z rosnącą ilością uchwał zwiększała się ilość członków komitetów wykonawczych. Początkowo liczyły one około 9 osób. Na III Zjeździe postanowiono, że mają one składać się z 16-tu członków. „Gazeta Podhalańska”, 1913, nr 46, s. 7.

²⁶ Działacze ruchu podhalańskiego nadmiernie rozszerzali granice ekspansji, chcąc objąć swoim programem cały teren polskiej góralszczyzny. Wraz z obejmowaniem przez ruch podhalański nowych terenów zwiększano pojęciowy zasięg Podhala, który pierwotnie ograniczał się do kilku wiosek pod Tatrami. Czołowi działacze podhalańskiego ruchu regionalnego lansowali trzy koncepcje

warunkach zjazdu skazane były dopiero na szukanie ideologii, Ponadto nie opierały się one na statucie, co w dużej mierze wpływało na to, że były one bezpłodne i cierpiały na chaotyczne poczynania.

Z powyższych słabości „luźnych” zjazdów Podhalan zdawali sobie sprawę czołowi działacze podhalańskiego ruchu regionalnego, m.in. F. Gwiżdż i W. Orkan, którzy szukali recepty na ich usprawnienie. Pierwszy z nich lansował koncepcję wewnętrznego przekształcenia zjazdów²⁷. Miała ona polegać na włączeniu się działaczy regionalizmu podhalańskiego do bezpośredniej lub pośredniej pracy we wszystkich instytucjach, które istniały na Podhalu, m.in. w Podhalańskiej Spółce Wydawniczej, Drużynach Podhalańskich, czy ewentualnie w mającym powstać Towarzystwie Muzeum Podhalańskiego w Nowym Targu. W myśl tej koncepcji na zjazdach Podhalan miały odbywać się walne zgromadzenia tychże instytucji, będące rocznym przeglądem ich prac.

W. Orkan opowiadał się za utworzeniem „spoistszej” organizacji Podhalan oraz za masowym wciągnięciem do niej ludności chłopskiej.

Z czasem może będziemy mogli spoistszą stworzyć organizację, która obejmie i lud swoim kręgiem – mówił Orkan na II Zjeździe Podhalan w 1912 roku. Będzie to wtedy, gdy w nas dokonane zacznie się odrodzenie Podhala, całej pół miliona narodu obejmującej góralszczyzny, tak odrębnej kulturą i ziemią od reszty Polski.²⁸

Powyższą wypowiedź jeden z monografistów organizacji Związek Podhalan – Andrzej Kudasik uznał za zapowiedź powołania statutowej organizacji Związek Podhalan²⁹.

I wojna światowa oddaliła perspektywę utworzenia „spoistszej” organizacji na dalszy plan. Sytuacja wojenna, zwłaszcza dramatyczne wydarzenia na tak bliskim froncie rosyjsko-austriackim zahamowały działalność regionalistów podhalańskich. Część z nich zaangażowała się w walkę o wolność ojczyzny. A. Galica³⁰, W. Orkan i F. Gwiżdż znaleźli się w 4-tym pułku piechoty Legionów. Innych, którzy pozostali w rodzinnych stronach żywo pochłonęły wydarzenia z frontów I wojny światowej. Zbierali się oni, by wspólnie

---

granic Podhala. Jedna z nich umieściła to pojęcie w obrębie powiatu nowotarskiego po linię Gorców (wraz ze Spiszem i Orawą). Dla innych Podhale sięgało na Żywiecczyznę, Myślenickie, Sądeckiczyznę aż po Gorce. Najszerzą wizję Podhala rozpostarł A. Galica, ogarniając całe Podkarpacie „od Śląska pasem aż po Rumunię”. W konsekwencji upowszechnił się pogląd, że cała góralszczyzna – to Podhale. Natomiast podhalanizm – jeden z etnograficznych i gospodarczych regionalizmów na Podkarpaciu, traktowano równoznacznie z innymi podkarpackimi regionalizmami. A. Z a c h e m s k i, *Ruch podhalański*, Warszawa 1930, s. 20; J. Z b o r o w s k i, *Pisma...*, 183–184.

²⁷ *Trzeci Zjazd Podhalan* [w:] *Kalendarz Podhalański...*, s. 91.

²⁸ W. O r k a n, *Wskazania*, Warszawa 1930, s. 16.

²⁹ A. K u d a s i k, *Początki ruchu regionalnego na Podhalu*, [w:] *Regionalizm – Regiony – Podhale*, pod red. J. M. R o s z k o w s k i e g o, Zakopane 1995, s. 79.

³⁰ A. Galica został generałem Wojska Polskiego. Sformułował on 4 pułki Strzelców Podhalańskich, które walczyły na różnych frontach I wojny światowej.

dzielić się najnowszymi wiadomościami z frontu. Uczestniczyli również w odczytach, wygłaszanych przez czołowych działaczy niepodległościowych, m.in. w 1915 roku w Zakopanem wzięli udział w odczycie Józefa Piłsudskiego pt. „Kryzysy boju”³¹.

Dopiero w ostatnich miesiącach 1918 roku powrócili oni do praktycznej działalności na gruncie regionalizmu podhalańskiego, zbierając się po raz pierwszy w szerszym gremium w Nowym Targu, a następnie w Krakowie. W roku następnym zorganizowali się w statutowe stowarzyszenie pod nazwą Związek Podhalań³².

Powrót po wojnie do regionalnej działalności czołowych działaczy miał wymiar wieloaspektowy, przede wszystkim literacki i narodowo-patriotyczny. W 1918 roku połączyło ich uwielbienie dla osoby i twórczości Kazimierza Przerwy-Tetmajera i jubileusz 30-lecia jego pracy twórczej oraz walka o Spisz i Orawę. Obydwa te zagadnienia stanowiły program przedwojennych zjazdów Podhalań. Warto również dodać, że organizacja jubileuszu 25-lecia pracy twórczej Tetmajera w 1911 roku zapoczątkowała cykl przedwojennych zjazdów Podhalań.

Pierwszy po I wojnie światowej impuls do odnowienia zjazdów podhalańskich dali czołowi działacze przedwojennych zjazdów w osobach Władysława Orkana, Józefa Rajskiego³³ i Zygmunta Lubertowicza³⁴. Dwaj ostatni zwołali 12 sierpnia 1918 roku zebranie czołowych działaczy podhalańskich³⁵ do Nowego Targu³⁶. Celem zebrania było ustalenie formy jubileuszowego daru dla twórcy cyklu *Na skalnym Podhalu* oraz sposobu zebrania funduszy na pomoc doraźną dla Tetmajera, wobec jego ciężkiej sytuacji materialnej. Projektodawcą uczczenia Tetmajera był prezes Związku Górali – Franciszek Pawlica, który już w 1916 roku ogłosił tę propozycję. W 1918 roku W. Orkan ponowił jego apel.

Uczestnicy zebrania podjęli decyzję o wyasygnowaniu na ten cel zaliczki w kwocie 2–3 tys. koron. J. Rajski i F. Pawlica oświadczyli gotowość poręczenia wymienionej kwoty w Powiatowej Kasie Oszczędności. Natomiast na dar jubileuszowy postanowiono

³¹ *Pamiętnik Stefanii Chmielakówny*, MT-ZA, sygn. AR/318, s. 174.

³² Jeszcze przed powstaniem organizacji statutowej Związek Podhalań w 1919 r., można spotkać w prasie określenie Związek Podhalań. Mianem tym określano działaczy zjazdów podhalańskich. „Gazeta Podhalańska”, 1919, nr 13, s. 3.

³³ Wielokrotny członek komitetów wykonawczych zjazdów Podhalań, burmistrz Nowego Targu.

³⁴ Poeta, publicysta, działacz społeczny i kulturalny na Podhalu i na Śląsku.

³⁵ W zebraniu wzięli udział: Galicowa, J. Kantor, W. Krzeptowski, Z. Lubertowicz, F. Pawlica, J. Rajski, W. Regiec, W. Roj, P. Staszal, J. Zachemski i J. Zborowski; *Protokół z posiedzenia dnia 12 sierpnia 1918 roku w Nowym Targu, odbytego w sali Rady Powiatowej, zwołanego na zaproszenie pp. Józefa Rajskiego i Zygmunta Lubertowicza*, MT-ZA, sygn. AR/NO/354./II, „Listy Kazimierza Przerwy-Tetmajera do Jakuba Zachemskiego 1912, 1919 i 1920”, s. 1.

³⁶ *Protokół z posiedzenia dnia 12 sierpnia...*, s. 1–4.

w przyszłości ofiarować Tetmajerowi grunt i zagrodę³⁷. Zbiórką funduszy na dar jubileuszowy oraz na wsparcie finansowe dla jubilata zajął się specjalnie powołany w tym celu Komitet Tetmajerowski³⁸. Składał się on z trzech sekcji terenowych: nowotarskiej, zakopiańskiej i czarnodunajeckiej. W skład powyższych sekcji weszli uczestnicy zjazdów podhalańskich, m.in. J. Rajski, Z. Lubertowicz, P. Staszal, F. Pawlica, W. Brzega, A. Galica, W. Orkan, W. Roj, J. Kantor i J. Zachemski. Komitet ten miał zająć się organizowaniem odczytów o działalności i zasługach Tetmajera i tą drogą uzyskać pieniądze od gmin podhalańskich i ich mieszkańców. Tę formę zbiórki funduszy w sposób następujący uzasadnił na omawianym zebraniu J. Zachemski:

Ludność podhalańska nie zna jeszcze dzieł Tetmajera, trzeba ją z nimi zapoznać, a dopiero po tej agitacji zwrócić się do gmin po składki na dar.³⁹

Zgodnie z zaleceniami zebrania wykłady ruszyły już w drugiej połowie sierpnia 1918 r.⁴⁰

Na omawianym spotkaniu Piotr Staszal⁴¹ poruszył myśl, aby łącznie ze sprawą uczczenia Tetmajera odnowić zjazdy podhalańskie⁴². W tej sprawie zabrali głos J. Zachemski i W. Krzeptowski, którzy zasadniczo przyjęli projekt. Jednocześnie wskazali „na wielkie trudności zjazdów w czasie wojny”⁴³.

Jednak główne decyzje, dotyczące przyszłości podhalańskiego ruchu regionalnego, jego form organizacyjnych i kontynuacji wyznaczonych przez przedwojenne zjazdy celów zapadały na regularnych zebraniach Podhalan w Krakowie⁴⁴. W 1918 roku odbyły się pod przewodnictwem J. Zachemskiego dwa zebrania w Krakowie: 30 listopada i 14 grudnia. W styczniu i w lutym następnego roku zebrali się po raz kolejny Podhalanie. Zebrania te skupiały najwybitniejszych działaczy podhalańskich. W drugim i trzecim spotkaniu wziął udział K. Przerwa-Tetmajer, w drugim – W. Orkan⁴⁵.

³⁷ Ibidem. Projektowano również odkupienie dawnej siedziby Tetmajerów w Ludźmierzu, która miała stać się darem dla jubilata.

³⁸ Komitetowi Tetmajerowskiemu przewodniczył ks. Piotr Krawczyński; *Protokół z posiedzenia dnia 12 sierpnia...*, s. 3; „Gazeta Podhalańska”, 1918, nr 36, s. 7.

³⁹ *Protokół z posiedzenia dnia 12 sierpnia...*, s. 1.

⁴⁰ Odczyty wygłaszali głównie J. Kantor i Z. Lubertowicz. Jednak frekwencja na wykładach była znacznie niższa, niż oczekiwali organizatorzy. Natomiast w znacznej części Komitet Tetmajerowski zasilili Rada Gminy w Zakopanem oraz indywidualni ofiarodawcy, jak np. A. Galica. „Gazeta Podhalańska”, 1918, nr 37, s. 7; nr 40, s. 6; nr 38, s. 6 oraz dodatek do nr 49.

⁴¹ Wójt z Maluszyny.

⁴² *Protokół z posiedzenia dnia 12 sierpnia...*, s. 3.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ „Gazeta Podhalańska”, 1918, dodatek do nr 46, „Gazeta Podhalańska”, 1919, nr 1, s. 3–4; nr 5, s. 4–5; dodatek do nr 6.

⁴⁵ Uczestnikami zebrań w Krakowie byli m.in.: J. Kantor, J. Bełtowski, W. Kuźniar, A. Stopka, ks. J. Kaczmarczyk, J. Kwak i porucznik Romaniszyn.

Już na pierwszym zebraniu postanowiono, że wszelka działalność Podhalan będzie odbywać się w stałej łączności z ludem podhalańskim⁴⁶. Na drugim zebraniu, na wniosek J. Kantora, postanowiono powołać komitet, który byłby w stałej łączności z Podhalem i służył jako orędownik jego spraw⁴⁷. W skład powyższego komitetu weszli: F. Chowaniec, J. Zachemski, J. Kantor, W. Kuźniar, A. Matuszek, J. Dorawski, Podczerwiński i J. Bełtowski, jako sekretarz zebrań. Pierwsze zebranie zaakceptowało postanowienia wyżej wspomnianego zebrania Podhalan w N. Targu i obiecało wsparcie dla Komitetu Tetmajerowskiego poprzez urządzenie staraniem Podhalan w wioskach szeregu odczytów o twórczości Tetmajera⁴⁸.

Uchwały i postanowienia zebrań w Krakowie czołowi ich działacze przekazywali mieszkańcom Podhala głównie w formie odezw i artykułów, które drukowała „Gazeta Podhalańska”. Ponadto kierowali pisma i apele do podhalańskich gmin i instytucji, jak np. pismo z dnia 14 grudnia 1918 r., do Rady Powiatowej w Nowym Targu w sprawie regulacji i zabudowy Zakopanego, czy apel do Rady Szkolnej z prośbą o obsadzenie Podhalaninem następujących posad: dyrektora Gimnazjum w Nowym Targu oraz inspektora szkół ludowych⁴⁹. Obsadzenie powyższych stanowisk przez Podhalan miało służyć rozpowszechnianiu w szkołach podhalańskiej tradycji i kultury.

W ostatnich miesiącach 1918 roku na zebraniach Podhalan w Krakowie planowano na okres bożonarodzeniowy czwarty z kolei zjazd Podhalan, który miał

[...] wyrazić opinię i wolę Podhala – odnośnie do spraw powstającej Polski, jako też zaważyć na kształtowaniu się opinii i ewentualnie przedsięwziętych czynach wewnątrz swej bliższej ojczyzny.⁵⁰

Z powodu przeszkód natury technicznej zjazd ten nie odbył się w planowanym terminie. Został on odłożony do lata. Wobec doniosłości jednak chwili, jaką było odzyskanie niepodległości przez Polskę i zbliżające się wybory parlamentarne, zebrani w Krakowie, jako reprezentanci podhalańskiego ruchu regionalnego, wezwali Podhalan, aby

[...] przy nadchodzących wyborach do konstytuanty w Warszawie postawili spośród siebie ludzi najlepszych i najświetlejszych, którzyby mieli rozumienie spraw, o jakich będą stanowić, a zarazem by jak najgodniej w tym pierwszym sejmie polskim reprezentowali Podhale.⁵¹

Ponadto nawoływali do wstępowania do polskich sił zbrojnych, w obliczu walk o granice Polski⁵².

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ „Gazeta Podhalańska”, 1919, nr 1, s. 3.

⁴⁸ „Gazeta Podhalańska”, 1918, dodatek do nr 46.

⁴⁹ Ibidem, s. 3–4.

⁵⁰ Ibidem, s. 3.

⁵¹ Ibidem, s. 3.

⁵² Ibidem, s. 3.

Trzecie z kolei zebranie Podhalan w Krakowie, które odbyło się 11 stycznia 1919 roku było przełomowe pod względem ustalenia nowych ram organizacyjnych dla podhalańskiego ruchu regionalnego oraz form pracy na Spiszu i na Orawie⁵³. Na tymże zebraniu przewodniczący spotkań krakowskich, J. Zachemski zgłosił wniosek o przekształcenie wolnych zjazdów podhalańskich w organizację statutową. Wniosek ten został przyjęty przez zebranych. Od razu została wybrana docelowa komisja statutowa, której celem było opracowanie statutu. W jej skład weszli: F. Chowaniec, E. Długopolski i A. Matuszek.

Również kwestia spisko-orawska uzyskała nowe ramy organizacyjne⁵⁴. Na omawianym zebraniu K. Przerwa-Tetmajer, biorąc pod uwagę nieznamość kwestii spisko-orawskiej w polskim społeczeństwie, zaproponował utworzenie „komitetu narodowego dla obrony kresów południowych”⁵⁵ – komitetu dla terenu Małopolski z siedzibą w Krakowie, który pełniłby rolę propagandową. Na tym samym zebraniu powołano komitetowych z członków zebrań Podhalan w osobach: K. Przerwy-Tetmajera, J. Zachemskiego, A. Stopki, J. Kantora, F. Jachimiaka, F. Liptaka, J. Szaflarskiego i Doruli. Dzięki zabiegom komitetowych już 18 stycznia 1919 roku ks. F. Machay w Krakowie wygłosił odczyt o Spiszu i Orawie.

Wspomniany komitet ukonstytuował się w Krakowie na posiedzeniu 17 stycznia 1919 roku, przy współpracy Towarzystwa Tatrzańskiego i Towarzystwa Podhalańskie⁵⁶. Z biegiem czasu przybrał on nazwę Narodowy Komitet Obrony Spisza, Orawy, Podhala i Czadeckiego i stał się on, obok Towarzystwa Tatrzańskiego, Towarzystwa Szkoły Ludowej i uczestników zjazdów podhalańskich głównym inicjatorem działań na Spiszu i Orawie.

Z chwilą jego powstania nastąpił wyraźny podział zadań: w terenie prowadził szeroką akcję uświadamiającą sztab skupiony wokół zjazdów podhalańskich oraz zespół powstały wokół nowotarskiej „Gazety Podhalańskiej”, wewnątrz kraju Narodowy Komitet

⁵³ „Gazeta Podhalańska”, 1919, nr 5, s. 4–5.

⁵⁴ Ibidem, s. 4.

⁵⁵ Pierwszy Komitet Spisko-Orawski został utworzony w styczniu 1919 roku w Warszawie z inicjatywy K. Przerwy Tetmajera oraz delegatów warszawskiego Towarzystwa Tatrzańskiego. *Sprawozdanie z czynności Towarzystwa Tatrzańskiego za czas od 1 czerwca 1918 r. do 15 czerwca 1919*, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego”, 1919/1920, s. 2.

⁵⁶ Prezesem honorowym Komitetu został Wł. Szajnocha, przewodniczącym – K. Przerwa-Tetmajer, wiceprezesami: J. Zachemski i S.E. Radzikowski. W łonie komitetu utworzono komisje: propagandy (przewodniczący J. Zachemski), i wydawniczą oraz podkomisje: polityczną i wojskową. *Sprawozdanie z działalności Narodowego Komitetu Obrony Spisza, Orawy, Czadeckiego i Podhala w Krakowie od dnia 17 stycznia do 31 marca 1919 roku*, MT-ZA, sygn. AR/NO/354/II, k. 414. Komitet ten ostatecznie na Zjeździe, odbytym w kwietniu 1919 roku w Zakopanem, uchwalił swoją definitywną organizację, wybierając wspólną reprezentację dla wszystkich kółek i jako generalnego przewodniczącego W. Szajnochę. *Sprawozdanie z czynności Towarzystwa Tatrzańskiego za czas od 1 czerwca 1918 r. do 15 czerwca 1919*, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego”, 1919/1920, s. 2.

Obrony Spisza, Orawy, Podhala i Czadeckiego objął wszelkie agendy pierwotnej komisji spisko-orawskiej Towarzystwa Tatrzańskiego⁵⁷. Obydwie instytucje zostały oparte w znacznej mierze na tej samej bazie ludzkiej. Wystarczy wspomnieć, że we władzach komitetu krakowskiego zasiadali czołowi działacze podhalańscy (J. Zachemski – wiceprezes, W. Pawlica i J. Kantor – sekretarze)⁵⁸.

Narodowy Komitet Obrony Spisza, Orawy, Podhala i Czadeckiego związał się z prowincjonalnymi kołami m.in. w Nowym Targu⁵⁹, Nowym Sączu, Pivnicznej, Krościenku, Zakopanem i Żywcu. W jednej z nich – macierzy nowotarskiej – działali kolejni czołowi przywódcy podhalańskiego ruchu regionalnego: ks. F. Machay, J.T. Dziedzic, K. Peszkowski, J. Zborowski, F. Horak, L. Czech, I. Dziedzic, ks. W. Staich, K. Pawłowski, A. Galica, S. Wilk i W. Borth. Komitet nowotarski prowadził działalność wybitnie agita-cyjną za pomocą „Gazety Podhalańskiej”, odezw, broszur i książek⁶⁰.

Działalność spisko-orawska zdominowała powojenną aktywność działaczy podhalańskich⁶¹. Zaangażowali się oni w akcję propagandową na rzecz odzyskania Spisza

---

⁵⁷ Do chwili powstania Narodowego Komitetu Obrony Spisza, Orawy i Czadeckiego sprawami Spisza i Orawy zajmowała się docelowa komisja, działająca w łonie Towarzystwa Tatrzańskiego. Została ona powołana 31 października 1918 roku. Jej skład był następujący: członkowie wydziału Towarzystwa Tatrzańskiego: dr W. Goetel, dr S. Kulczyński, dr K. Roupert, dr Smoleński, i dr W. Szajnocha; wykładowcy Uniwersytetu Jagiellońskiego: dr F. Bujak, dr L. Sawicki, dr W. Semkowicz, dr S. Eliasz Radzikowski i R. Zawiliński. Komisja ta, w naukowych memoriałach, przedstawiła Ministerstwu Spraw Zagranicznych w Warszawie podstawy etnograficznych i historycznych praw Polski do tych obszarów, a zarazem działała wszelkimi środkami w celu rozpowszechnienia we wszystkich częściach Polski wiadomości o utraconym Spiszu i Orawie. Ponadto postarała się o zorganizowanie w styczniu 1919 roku pięciu publicznych wykładów o Spiszu i Orawie z zakresu historii, etnografii, geografii, przyrody i sztuki. *Sprawozdanie z czynności Towarzystwa Tatrzańskiego za czas od 1 czerwca 1918 r. do 15 czerwca 1919*, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego” 1919/1920, s.1–2.

⁵⁸ *Obrona Kresów Południowych*, MT-ZA, sygn. AR/NO/354/II, k. 388.

⁵⁹ Komitet nowotarski istniał od 1913 roku pod nazwą Podhalańskiej Spółki Wydawniczej. W październiku 1918 roku przyjął nazwę Sekcji Spisko-Orawskiej Powiatowej Organizacji Narodowej w Nowym Targu. W kwietniu 1919 roku zmienił nazwę i przystąpił do ogólnego Narodowego Komitetu Obrony Spisza, Orawy, Czadeckiego i Podhala. Liczył on wówczas 12 członków. *Sprawozdanie Narodowego Komitetu Obrony Spisza, Orawy, Czadeckiego i Podhala w Nowym Targu za miesiąc marzec 1919*, MT-ZA, sygn. AR/NO/385/II, k. 417.

⁶⁰ Na Spisz i Orawę przekazywano ok. 600 egzemplarzy „Gazety Podhalańskiej”, znaczną ilość odezw nawołujących do opuszczania szeregów armii czesko-słowackiej, broszury napisane przez ks. F. M a c h a y a: *Co my za jedni?, Co będzie z nami?* Zob. *Sprawozdanie Narodowego Komitetu Obrony Spisza, Orawy, Czadeckiego i Podhala w Nowym Targu za miesiąc marzec 1919*, MT-ZA, sygn. AR/NO/385/II, 417 i 428.

⁶¹ Wyjątkiem była działalność K. Przerwy-Tetmajera, jednej z najaktywniejszych postaci powojennego podhalańskiego ruchu regionalnego. Rozpoczął on agitację na rzecz założenia,

i Orawy poprzez wydawanie odezw i organizowanie wieców. 12 stycznia 1919 r. Komitet Wykonawczy III Zjazdu Podhalań (jako organ reprezentujący ruch podhalański), Związek Górali, redakcja „Gazety Podhalańskiej” oraz komitety spisko-orawskie przesłali telegram do Ignacego Paderewskiego. Zaapelowali w nim

[...] o obronę stutysięcznej polskiej ludności w północnych Węgrzech, która powinna zjednoczyć się z Polską w myśl zasad Wilsona i własnych żądań.⁶²

Natomiast 1 lutego 1919 r. działacze podhalańskiego ruchu regionalnego wydali odezwę wzywającą podhalańską inteligencję do pouczenia braci góralskiej o wynaradawianiu Polaków na Spiszu i Orawie⁶³.

Gdy 15 stycznia 1919 roku polskie wojsko i administracja wycofały się z północnych terenów byłych Górnych Węgier, zarówno Orkan, jak i inni działacze podhalańscy przyjęli tę wiadomość z „niezmiernym bólem”⁶⁴. Zdawali sobie bowiem sprawę z tego, że krok ten utrudni, a być może nawet definitywnie przekreśli szansę na odzyskanie Spisza i Orawy. Niezwykle szybko, bo już 15 stycznia 1919 r., zareagowali na to odezwą autorstwa W. Orkana, a firmowaną przez Prezydium III Zjazdu Podhalań⁶⁵. Prezydium III Zjazdu Podhalań zwołało też w tej sprawie „wiec obywatelski”, który się odbył w Krakowie 19 stycznia 1919 r., Na wiec ten przybyli delegaci gmin podhalańskich⁶⁶.

Po wiecu spisko-orawskim wyjechała do Warszawy delegacja do rządu polskiego⁶⁷. W jej skład weszli działacze podhalańskiego ruchu regionalnego, m.in. W. Roj, delegat Rady Gminnej w Zakopanem, przedstawiciele 75-ciu gmin Podhala i przedstawiciele Towarzystwa Tatrzńskiego. Również tutaj, w stolicy został zorganizowany wiec w sprawie Spisza i Orawy⁶⁸. Przemawiał na nim J. Kantor, wysłany przez krakowski Związek Podhalań. Obecny był na nim również inny działacz ruchu regionalnego – F. Gwiżdż⁶⁹.

---

zaprojektowanej jeszcze przez zjazdy Podhalań, szkoły rolniczej na Podhalu. Jego działalność przejawiała się w głoszeniu odezw, zwołaniu w tej sprawie spotkania w Zakopanem. Ponadto przeznaczył on na ten cel 400 koron z funduszu zebranego przez Komitet Tetmajerowski. „Gazeta Podhalańska”, 1919, dodatek do nr 15 i 19.

⁶² *Telegram do Ignacego Paderewskiego, 12 I 1919*, MT-ZA, sygn. AR/NO/385/II, k. 335.

⁶³ „Gazeta Podhalańska”, 1919, dodatek do nr 6.

⁶⁴ J. M. Roszkowski, *Rola Władysława Orkana...*

⁶⁵ *Odezwa Prezydium Zjazdu Podhalań podpisana przez J. Rajskiego i W. Orkana, Nowy Targ 15 I 1919*, MT-ZA, sygn. AR/NO/385/II, k. 343.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ Delegacji przewodniczył K. Przerwa-Tetmajer. „Gazeta Podhalańska”, 1919, nr 7, s. 2.

⁶⁸ Działacze podhalańskiego ruchu regionalnego również poruszali sprawę Spisza i Orawy na podhalańskich wiecach, np. na wiecu w Nowym Targu, zorganizowanym z okazji rocznicy powstania chochołowskiego w dniu 2 marca 1919 roku. Wówczas w sprawie Spisza i Orawy przemawiali: J. Rajski, F. Pawlica i ks. F. Machay. „Gazeta Podhalańska”, 1919, nr 10, s. 2.

⁶⁹ „Gazeta Podhalańska”, 1919, dodatek do nr 8.

Ponadto w 1919 roku, na jednej z wieczornic krakowskiego Związku Podhalań, zrodziła się myśl opublikowania zbiorku wspomnień o Spiszu i Orawie, nawołującego do obrony tychże kresów⁷⁰. Zbiorek ukazał się w 1920 r., pod tytułem *Nie damy Spisza*. Stanowił on część składową „Pamiętnika Towarzystwa Tatrzańskiego”. Został wydany dzięki wsparciu materialnemu Tymczasowej Komisji Rządzącej dla Małopolski, Śląska, Spisza i Orawy. Natomiast działacze podhalańskiego ruchu regionalnego zasilili intelektualnie ów zbiorek myśli. Bowiem obok tekstów S. Żeromskiego, W. Szajnochy, W. Semkowicza, R. Zawilińskiego, znalazły się w nim także teksty F. Gwiźdźa, F. Machaya, K. Przerwy-Tetmajera, B. Limanowskiego i J. Zborowskiego.

W marcu 1919 roku w Zjeździe Kół Spisko-Orawskich, który odbył się w Krakowie, wzięli udział czołowi działacze ruchu regionalnego: Kantor, Tetmajer, Gwiźdź, Pawlica, Rajski⁷¹. Na zjeździe tym, podobnie jak niegdyś na zjazdach Podhalań, podjęto zagadnienia ekonomiczne ziemi podhalańskiej. J. Takliński wygłosił referat *O ekonomicznym podniesieniu Podhala*. Przedstawił w nim projekty reform ekonomicznych. Tuż po wygłoszeniu referatu wywiązała się dyskusja wśród zebranych. Zabrał w niej głos F. Pawlica, który nawiązał do zagadnień poruszanych na zjazdach Podhalań, m.in. do założenia szkoły rolniczej na Podhalu, melioracji łąk i hal, krzewienia oświaty wśród ludności góralskiej. J. Kantor uzupełnił wywody Pawlicy, wskazując na potrzebę odżydzenia Podhala, zakładania spółek, sklepów, sprowadzania maszyn rolniczych i towarów bławatnych. Natomiast prof. A. Matuszek domagał się komasacji gruntów, nowych map katastralnych oraz utworzenia wiejskiego kapitału, który pomógłby w tworzeniu spółek i fabryk.

Wobec powyższych wniosków, zgłaszanych przez działaczy podhalańskiego ruchu regionalnego, Tetmajer opowiedział się za rozszerzeniem działalności kół spisko-orawskich w kierunku ekonomicznym i kulturalnym. W tym celu zaproponował założenie odpowiednich komisji w Komitecie warszawskim i krakowskim. Wniosek Tetmajera został przesłany do sfinalizowania wyżej wymienionym komitetom. Natomiast Zjazd Kół Spisko-Orawskich zlecił Osieckiemu, Tetmajerowi, Kantorowi i Gumplowiczowi omówienie na zebraniu Podhalań dotychczasowej akcji prowadzonej przez koła na Słowaczczyźnie.

Równoległe z próbami rozszerzenia kół o działalność zarezerwowaną do tej pory dla działaczy regionalizmu podhalańskiego, trwały prace nad statutem Związku Podhalań i podejmowano pierwsze próby zakładania ognisk (kół) Związku Podhalań. Jak podaje „Gazeta Podhalańska”, w czerwcu 1919 r., istniały już, zorganizowane na podstawie statutu, lokalne ogniska Związku Podhalań⁷² Pierwszym z nich było Koło Krakowskie Podhalań⁷³

⁷⁰ K. R o u p p e r t, *Przedmowa*, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego”, 1919/1920, s. 2.

⁷¹ „Gazeta Podhalańska”, 1919, nr 13, s.5.

⁷² „Gazeta Podhalańska”, 1919, dodatek do nr 25.

⁷³ W podhalańskim ruchu regionalnym okresu międzywojennego nie można oddzielić działalności centralnej od lokalno-krakowskiej. Jakkolwiek bowiem występowały wyodrębnione struktury organizacyjne (Zarząd Główny Związku Podhalań, Krakowskie Ognisko Związku Podhalań, od 1921 r. – Akademicki Związek Podhalań), to jednak działalność merytoryczna była

z przewodniczącym Jakubem Zachemskim⁷⁴. O jego funkcjonowaniu przed zjazdem Podhalan świadczy m.in. informacja o IV Zjeździe Podhalan z miesiąca sierpnia zamieszczona w „Gazecie Podhalańskiej”, pod którą, obok prezesa Komitetu Wykonawczego III Zjazdu – Władysława Orkana, podpisał się J. Zachemski, jako przewodniczący Koła Krakowskiego Podhalan⁷⁵.

Termin zwołania pierwszego powojennego zjazdu Podhalan był już znany w czerwcu i został ustalony z krakowskim Narodowym Komitetem Obrony Spisza, Orawy, Czadeckiego i Podhala, który wraz z nim połączył zlot komitetów spisko-orawskich⁷⁶. W piśmie Narodowego Komitetu Obrony Spisza, Orawy, Czadeckiego i Podhala w Krakowie, z dnia 20 lipca 1919 r., skierowanym do komitetu nowotarskiego czytamy:

W myśl uchwały z dnia 27 czerwca br. powziętej w porozumieniu ze Związkiem Podhalan w Krakowie zawiadamiamy, że dn. 12 i 13 sierpnia br. odbędzie się ogólny zjazd wszystkich komitetów spisko-orawskich w Zakopanem celem wspólnego naradzenia się nad obecną akcją spisko-orawską. Zjazd komitetów poprzedzi ogólny Zjazd Podhalan, jaki odbędzie się w N. Targu w dn. 10 i 11 sierpnia.

Połączenie zjazdów dwóch wspomnianych instytucji sprzyjało frekwencji, gdyż istniały między nimi powiązania personalne. Ponadto fakt ten dobitnie świadczy o współpracy obydwu instytucji.

3 sierpnia 1919 roku w „Gazecie Podhalańskiej” ukazała się informacja, zapowiadająca zwołanie do Nowego Targu w dniach 10 i 11 sierpnia 1919 r., IV zjazdu Podhalan⁷⁷. W imieniu Komitetu Wykonawczego III Zjazdu Podhalan, prezes W. Orkan i J. Zachemski (z ramienia Koła Krakowskiego Podhalan) zapraszali do wzięcia udziału w Zjeździe

[...] wszystkich inteligentów – Podhalan i świątłych Braci – chłopów z nowotarskiego, sądeckiego, limanowskiego, mszańkiego, jordanowskiego, żywieckiego, ze Spisza i Orawy. Jak również tych przyjaciół, choćby i nie rodowitych Podhalan, którzy się z tą ziemią zżyli, ukochali jej piękno odrębne i dla jej podniesienia pracowali lub też pracować z nami mają wolę.⁷⁸

Poinformowali jednocześnie, że głównym celem zjazdu będzie udokumentowanie jedności szerokich ziem Podhala (od Łemkowszczyzny po Śląsk) oraz Spisza i Orawy z ziemią

---

wzajemnie powiązana, przy czym decydowały o tym nie tylko wspólne cele, ale także powiązania personalne. T. P u d z i s z, *80 lat działalności...*, s. 14.

⁷⁴ Ibidem; „Gazeta Podhalańska” 1921, nr 13, s. 3.

⁷⁵ „Gazeta Podhalańska”, 1919, nr 31, s. 4.

⁷⁶ *Pismo Narodowego Komitetu Obrony Spisza, Orawy, Czadeckiego i Podhala w Krakowie do Komitetu Obrony Spisza, Orawy, Czadeckiego i Podhala w Nowym Targu 20 VII 1919*, MT-ZA, sygn. AR/NO/385/II, k. 485.

⁷⁷ „Gazeta Podhalańska”, 1919, nr 31, s. 4.

⁷⁸ Ibidem.

podhalańską a także przekształcenie zjazdów Podhalań w organizację spoiwą, opartą na statucie – w tzw. Związek Podhalań, „łączący w sobie wszystko co jest mózgiem i sercem Podhala”⁷⁹.

IV Zjazd Podhalań, będący zarazem pierwszym walnym zjazdem Związku Podhalań, obradował dwa dni – 10 i 11 sierpnia 1919 r. w Nowym Targu. Rozpoczął się nabożeństwem odprawionym w kościele parafialnym pw. św. Katarzyny, po czym uczestnicy zebrali się w sali posiedzeń miejskiego Ratusza. Byli wśród nich: poeci: W. Orkan, K. Przerwa-Tetmajer, Z. Lubertowicz, F. Gwiżdż; autor nowel A. Stopka; naukowcy E. Długopolski, K. Baran, S. Smreczyński, W. Kuźniar, malarz W. Skoczylas, rzeźbiarze W. Brzega, S. Sobczak i J. Rykała; postowie: W. Tetmajer, J. Bednarczyk, J. Rajski, W. Roj i J. Bednarski; starosta łański; członkowie Rady Powiatowej z marszałkiem J. Uznańskim na czele; członkowie Rady Gminnej z wiceburmistrzem F. Dworskim na czele; działacze spisko-orawscy w osobach księży: F. Machaya, J. Buronia, A. Sikory oraz E. Machaya; pułkownicy Brygady Podhalańskiej: A. Galica i W. S. Wróblewski; prezes Związku Górali F. Pawlica, członkowie Związku Podhalań w Krakowie m.in.: J. Zachemski, Fr. Chowaniec, J. Kantor, J. Dorawski, ks. J. Kaczmarczyk, ks. Fitak i wiele osób ze sfer duchowieństwa, nauczycielstwa, młodzieży akademickiej, naczelników gmin oraz gospodarzy. Spośród nich Prezydium zjazdu stanowili: J. Zachemski (przewodniczący), J. Rajski, W. Roj, K. Przerwa-Tetmajer, Fr. Chowaniec i J. Bachleđa-Curuś.

Na IV Zjeździe K. Przerwa Tetmajer wygłosił referat *O zjednoczeniu ziem Podhala*. W tej chwili dziejowej, kiedy w Polsce dokonywał się powojenny podział administracyjny na „ziemie” i województwa, a ruch podhalański nie miał ściśle określonych granic swego zasięgu, Tetmajer opowiedział się za zjednoczeniem ziem góralskich, zaczynających się – według niego – od granicy ze Śląskiem i ciągnących się po Łemkowszczyznę (powiatów: żywieckiego, myślenickiego, limanowskiego i nowosądeckiego) oraz Spisza i Orawy, w jedną całość administracyjną i wojskową pod nazwą: „Ziemia Góraliska lub Podhalańska.” Łącznikami tych ziem miały być zbliżone warunki przyrodzone, podobny sposób gospodarowania oraz takie same zajęcia zarobkowe mieszkańców. Cel zjednoczenia jasno sprecyzował ekonomiczny rozwój tej ziemi, jej uprzemysłowienie i unarodowienie.

W zasadzie projekt ów uzyskał aprobatę zjazdu⁸⁰. Natomiast referent złożył wniosek w sekcji organizacyjnej zjazdu, aby ona określiła, jakie części Podkarpacia powinny stanowić część składową „Ziem Podhalańskiej”. W tejże sekcji ustalono ostateczny wniosek w sprawie zjednoczenia ziem góralskich w jedną całość.

Drugi referat wygłosił F. Gwiżdż. Pozytywnie ocenił w nim dotychczasowy przebieg akcji na Spiszu i Orawie. Zaapelował o pracę na rzecz przyłączenia powyższych kresów do Polski oraz o poparcie braci Słowaków, dążących do niezawisłości i samodzielności narodowej i kulturowej.

Po dwóch głównych referatach uczestnicy zjazdu obradowali w sekcjach: artystycznej, oświatowej, ekonomicznej i organizacyjnej⁸¹. Spośród wniosków uchwalonych

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ „Gazeta Podhalańska”, 1919, nr 33, s. 3.

⁸¹ „Gazeta Podhalańska”, 1919, nr 36, s. 1–2.

przez trzy pierwsze wyżej wymienione sekcje, IV Zjazd Podhalan zaakceptował m.in. propozycję powołania Rady Artystycznej Podhalańskiej i szkół zawodowych o kierunku artystycznym i rolniczym, założenia przędzarni, farbiarni i tkalni wełny i lnu, utworzenia warsztatów kamieniarskich oraz rozpoczęcia serii wydawniczej, poświęconej podhalańskiej historii, gospodarce i kulturze. Natomiast sekcja organizacyjna, która debatowała na Zjeździe nad opracowanym wcześniej przez komisję organizacyjną statutem, zgłosiła wniosek o powołanie do życia stowarzyszenia Związek Podhalan. Wniosek ten został przyjęty w drugim dniu IV Zjazdu Podhalan, 11 sierpnia 1919 roku.

Ogólne zebranie IV Zjazdu Podhalan wybrało I Zarząd Związku Podhalan. Jego skład był następujący: J. Zachemski (przewod.), W. Tetmajer i W. Roj (zastępcy), J. Bachleđa-Curuś (sekretarz), P. Staszel (zast. sekretarza), J. Dorawski (skarbn.), E. Długopolski (zast. skarbnika). Ponadto do wydziału weszli: K. Przerwa-Tetmajer, J. Kantor i W. Kuźniar. Honorowymi członkami Związku Podhalan zostali J. Bednarski i K. Przerwa-Tetmajer, którzy otrzymali z tej okazji artystycznie wykonane dyplomy.

Statut Związku Podhalan, został opracowany w oparciu o przepisy *Ustawy o stowarzyszeniach z dnia 15 listopada 1867 roku*⁸². Został on zatwierdzony restrytem Namiestnictwa we Lwowie z dnia 4 lipca 1919 roku (L. XIII. a. 22719/556). Natomiast 21 września 1919 roku został on złożony w Dyrekcji Policji Państwowej w Krakowie⁸³.

Statut stanowił m.in.: Stowarzyszenie ma nazwę Związek Podhalan. Jego siedzibą jest Kraków. Na jego czele stoi Rada Naczelna, składająca się z 24 członków, wybieranych na roczną kadencję. Podstawową jednostką Związku Podhalan jest ognisko, podlegające bezpośrednio Radzie Naczelnej.

Cele Związku Podhalan, określone w statucie były następujące: utrzymanie towarzyskiej i duchowej łączności Podhalan, otoczenie troskliwą opieką kształcącej się młodzieży, pochodzącej z Podhala, utrzymanie stałej łączności z Podhalem, pracę nad podnoszeniem ludu podhalańskiego pod względem etycznym, umysłowym i gospodarczym oraz wpajanie poczucia obowiązków narodowych, utrzymanie i pielęgnowanie swoistej kultury Podhala, wyrażającej się w mowie, stroju, zwyczajach, obyczajach i budownictwie, zdobnictwie, śpiewie, łagodzenie wśród ludu przeciwieństw i namiętności partyjnych, współdziałanie w pracy nad rozwojem kultury narodowej z innymi towarzystwami o podobnych celach. Do osiągnięcia powyższych celów służyć miały zebrania towarzyskie, zgromadzenia, zjazdy Podhalan, odczyty, dyskusje nad zagadnieniami

⁸² *Statut Stowarzyszenia – Związek Podhalan* znajduje się w Aktach Starostwa Grodzkiego Krakowskiego w teczce pt. „Związek Podhalan Zarząd Główny w Krakowie /i Ognisko/ 1922–1927–1938”, sygn. 229. Dokument ten nie posiada daty jego sporządzenia, ale odnotowana liczba dziennika L. 10232/19 wskazuje na to, że prawdopodobnie pochodzi on z 1919 roku. Datę tę potwierdza również dołączona do akt notatka skierowana do Dyrekcji Policji Państwowej w Krakowie z 21 września 1919 roku.

⁸³ A. K u d a s i k, J. K o w a l c z y k, *Hej, tam spod Tater... Przeszłość i dzień obecny Związku Podhalan w Polsce*, Nowy Targ, 1991, s. 9.

o charakterze gospodarczym i publicznym, memoriały, działalność wydawnicza, zakłady, względnie popieranie instytucji i towarzystw o podobnych celach.

Statut ten został rozszerzony w 1920 roku memoriałem do władz polskich w sprawie kulturalnego i ekonomicznego podniesienia Podhala. W 1927 roku uległ rozbudowie o nowe cele oraz środki ich realizacji. Drugi statut ma wersję rozbudowaną, zwięźle określającą cele związku, nieco szerzej wymienia środki, służące do ich realizacji. W części ideowo-programowej stanowi on, że związek ma na celu podniesienie i rozwój Podhala na polu duchowym, fizycznym i gospodarczym, a tym samym stworzenie lepszych warunków życia dla wielkiej rodziny podhalańskiej, przy zachowaniu jej charakteru podhalańskiego. Do osiągnięcia powyższych celów służą następujące środki: zakładanie ognisk Związku Podhalan na całym obszarze Polski, urządzanie zjazdów, kursów i odczytów, wycieczek i zebrań towarzyskich, wydawanie związkowego pisma oraz popieranie publikacji dotyczących Podhala, kierowanie memoriałów do władz państwowych i samorządowych, moralna oraz materialna pomoc i współpraca członków związku dla osiągnięcia celów, zakładanie i popieranie instytucji o pokrewnych celach. Ogólny zjazd Związku Podhalan otrzymuje nazwę Wielka Gromada Podhalańska, natomiast Wydział Wykonawczy – nazwę Zarząd Główny, a jego skład zostaje zwiększony aż do 24 osób. Kolejna wersja statutu z 1932 roku, oparta już o nowe przepisy prawne o stowarzyszeniach z 27. 10. 1932 r., zawiera 40 artykułów. Terenem działania jest cała Polska (art. 3). Władzami i instancjami Związku Podhalan są: Ogólny Zjazd Związku Podhalan, Zjazd Delegatów Ognisk, Zarząd Główny i Komisja Kontrolująca⁸⁴. Uzupełnieniem tego statutu jest wcześniejszy o rok regulamin dla ognisk lokalnych.

Związek Górali – druga organizacja regionalna górali (zakopiańska) rozważała przystąpienie do Związku Podhalan⁸⁵. Po omówieniu statutu Związku Podhalan na zebraniu swojego Wydziału, Związek Górali, postanowił przystąpić jako członek do Związku Podhalan, utrzymując własny statut.

Pierwsze lata po wojnie nie sprzyjały realizacji zadań statutowych ani też zakładaniu lokalnych ognisk. Walki o granice Polski, ustawiczne braki środków materialnych, brak ścisłej współpracy z „Gazetą Podhalańską” i przebywanie czołowych działaczy podhalańskich poza Podhalem skazywało statutową organizację na opóźnienia w działaniu. Świadczy o tym dobitnie fakt, że pierwsze zebranie Rady Nadzorczej Związku Podhalan, zaplanowano dopiero na 28 grudnia 1919 roku⁸⁶. Natomiast do faktycznej rozbudowy organizacji, polegającej na tworzeniu ognisk, sekcja organizacyjna przystąpiła dopiero 7 marca 1920 roku, celem natychmiastowego „rozpoczęcia uświadamiania narodowego na Spiszu”, materialnego i duchowego podniesienia Podhala oraz ochronę jego kultury⁸⁷.

⁸⁴ Akta Starostwa Grodzkiego Krakowskiego (ASGKr.), sygn. 229, „Związek Podhalan Zarząd Główny w Krakowie (i Ognisko) 1922–1927–1938”.

⁸⁵ *Protokół z posiedzenia Wydziału „Związku Górali” z dnia 30 grudnia 1919 roku*, s. 86, zbiory prywatne W. Obrochty.

⁸⁶ „Gazeta Podhalańska”, 1919, nr 52, s. 5.

⁸⁷ „Gazeta Podhalańska”, 1920, nr 11, s. 5.

Zmiana na lepsze nastąpiła od wakacji 1920/1921, kiedy Związek Podhalan przeniósł swoją siedzibę i pole działania do Nowego Targu. Wówczas pozyskał on na nowo warstwy ludowe, czego najgłębszym wyrazem było powstanie na Podhalu ognisk Związku Podhalan. 11 II 1921 r., zawiązało się Ognisko Związku Podhalan im. Kazimierza Przerwy-Tetmajera w Nowym Targu⁸⁸. Utworzyło ono Komitety Podhalańskie w Odrowążu, Harkłowej i w Białce. 3 IV 1921 r., powstało ognisko w Czarnym Dunajcu⁸⁹. Ponadto z inicjatywy J. Zachemskiego powstały ogniska Związku Podhalan w Odrowążu, Waksmundzie, Dębnie i Zubsuchem, które zabrały się do pracy oświatowej, tworząc czytelnie, przygotowując sceniczne przedstawienia i obchody narodowe⁹⁰.

Jak wynika z powyższych rozważań, powstanie Związku Podhalan, było procesem wieloetapowym. Droga do statutowego scalenia działaczy podhalańskiego ruchu regionalnego wiodła bowiem poprzez lokalną, zakopiańską organizację Związek Górali, a następnie kilka zjazdów Podhalan. Również zwraca uwagę wieloaspektowość tego procesu w postaci pracy narodowej na Spiszu i Orawie, działalności niepodległościowej w kraju oraz zabiegów o podniesienie gospodarcze i kulturalne Podhala.

⁸⁸ „Gazeta Podhalańska”, 1921, nr 7, s. 5.

⁸⁹ „Gazeta Podhalańska”, 1921, nr 15, s. 3.

⁹⁰ Związek Podhalan, „Wierchy”. R. 1: 1923, s. 290.